

Державна податкова служба України

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Національного університету
державної податкової служби України
(економіка, право)

№ 4(63) 2013

Кримінальне право, кримінальний процес і криміналістика

<u>Данкович Н.О.</u> Засада розумності строків у кримінальному провадженні щодо ненаалежного виконання професійних обов'язків медичними працівниками.....	95
<u>Лисенко В.В., Курізов Г.М.</u> Характеристика способів незаконного обігу товарів в Україні.....	101
<u>Власова Г.П.</u> Практика застосування спрощеного кримінального судочинства у Польщі.....	108
<u>Грицюк І.В., Касянюк Н.С.</u> Криміналістична профілактика протидії розслідуванню злочинів у сфері оподаткування.....	114
<u>Завидний В.І.</u> Історичні передумови виникнення судового прецеденту.....	122
<u>Калганова О.А.</u> Професійна злочинність у I половині XX століття.....	127
<u>Кимлик Н.В.</u> Особливості проведення слідчих дій під час розслідування корупційних злочинів.....	132
<u>Лисюк Ю.В.</u> Особливості проведення допиту свідка під час здійснення судового провадження.....	138
<u>Мудрик Т.О.</u> Роль взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в криміналістичному забезпеченні розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.....	143
<u>Омельчук Л.В.</u> Криміналістична характеристика ненаалежного виконання професійних обов'язків медичними працівниками як спосіб вчинення злочину.....	149
<u>Сіренко О.В.</u> Теоретичні питання криміналістичної профілактики.....	155
<u>Сунурян Т.М.</u> Правова презумпція в англо-американській та романо-германській правових системах.....	161
<u>Шкелебей В.А.</u> Компромісний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту.....	168
<u>Жерж Н.А.</u> Психологічний портрет серійного вбивці.....	174
<u>Лазебний А.М.</u> Генезис інституту використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.....	182
<u>Лисенко О.В.</u> Організація розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду.....	189
<u>Лукецька О.Р.</u> Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.....	196
<u>Литчук О.М.</u> Застосування науково-технічних засобів як фактор сприяння здійсненню міжнародного розшуку осіб.....	202
<i>Цивільне та господарське право</i>	
<u>Амеліна А.С.</u> Повняття кодифікації цивільного законодавства.....	208
<u>Іванов С.О., Спіцар І.В.</u> Особливості судової практики розгляду цивільних справ з відшкодування збитків коштами Державного бюджету України.....	213

УДК 343.98

А. М. Лазебний,
Національний університет
ДПС України

ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті висвітлено окремі історичні аспекти розвитку інституту використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень. На основі аналізу нормативно-правової регламентації даного питання виокремлено їх окремі етапи становлення та наукового обґрунтування.

В статье освещены отдельные исторические аспекты развития института использования специальных знаний при расследовании уголовных преступлений. На основе анализа нормативно-правовой регламентации данного вопроса выделены их отдельные этапы становления и научного обоснования.

The article highlights some of the historical aspects of the use of the Institute of expertise in the investigation of criminal offenses. Based on the analysis of legal regulation of the matter, determined their individual stages of development and scientific justification.

Ключові слова: використання спеціальних знань, інститут, кримінальне судочинство, науково-технічні засоби та методи.

На сучасному етапі розвитку кримінального судочинства інститут експертизи має вагомe значення для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, оскільки всебічно та об'єктивно встановити істину по справі неможливо без застосування спеціальних знань і технічних способів. Від того, наскільки активно судові експертні установи використовують сучасні досягнення науково-технічного прогресу й спеціальні знання під час вирішення основних завдань судочинства, напряму залежать забезпечення правопорядку та успіх в усуненні антисуспільних явищ на території країни. Історичний розвиток цієї галузі в нашій державі доводить, що пройдений шлях став роками пошуків і самовідданої праці експертів, спрямованої на створення наукового важеля встановлення істини у справі правосуддя. Відповідно дана проблематика є досить актуальною і в умовах сьогодення.

Обізнані особи діяли у кримінальному судочинстві з давніх часів. У стародавньому правовому документі – індійській „книзі законів Ману”, розслідування порівнюється з діями мисливця, який шукає здобич за слідом крові; „як мисливець шукає слід тварини по краплинах крові, так царю потрібно виявити слід дхарми, проводячи розслідування” [1, с. 150].

Початковою формою використання спеціальних знань була практика народних слідств. Г. Гросс розповів про особливу касту слідств – „схоях”, які займалися розшуком злочинців в Індії [2, с. 624–625].

В Австралії слідпити – „трекери” займалися розшуком викраденої худоби або яка заблукала і розшуком злочинців за слідами, залишеними ними на місці злочину [3, с. 5–6].

Спеціальні знання використовувалися не тільки слідпитами, але й спеціалістами для встановлення причини смерті, при розслідуванні злочинів проти життя і здоров’я. Збереглися дані про те, що тіло вбитого Ю. Цезаря оглянув лікар Актістій, який встановив, що поранення було смертельним [4, с. 10].

Відомий пам’ятник китайської судової медицини „Сі-юань-лу”, написаний в 1247 р., де згадувалися правила огляду покійника. Є також історичні дані про те, що в Китаї для ідентифікації особи відбитки пальців використовувалися ще з часів Танської династії, а в період Сунської династії (900–1278) вони фігурували вже у кримінальних процесах [4, с. 4].

Перший про використання знань обізнаних осіб у російському судочинстві відомиться до XVII ст. Соборне уложення 1646 р. не тільки признає злочиню підрубку документів, виготовлення фальшивих грошей, шахрайство з дорогоцінними металами, але і детально описує можливі способи їх здійснення. Виникає впевненість у тому, що на практиці в той час вже існувала ціла система перевірки достовірності документів і виявлення фальшивок [5, с. 10].

З XVII ст. у Росії почали проводитися освідування людей для встановлення характеру тілесних ушкоджень, зустрічається опис огляду трупа, прослідковуються перші випадки звернення до спеціальних знань лікарів для встановлення душевного стану. У цей час проводиться дослідження речовин на предмет встановлення їх отруйних властивостей, де використовувалися спеціальні знання лікарів та аптекарів (у випадку підозри на смерть від отруєння, по справах про незаконне лікування і незаконну реалізацію різних лікарських препаратів тощо) [6, с. 132].

До XIX ст. правова регламентація використання спеціальних знань існувала у вигляді окремих вимог, які належали до діяльності обізнаних осіб, переважно лікарів.

Подальше розширення законодавчої регламентації використання спеціальних знань було здійснено Петром I у військовому Артикулі 1715 р. (за деякими даними 1716 р.), де в ст. 154 вказувалось про проведення судово-медичної експертизи, зокрема, як метод дослідження – розтин трупів встановлювався порядок оформлення і вводилася присяга [7, с. 132].

У 1722–1723 р. покладено початок законодавчої регламентації психіатричної експертизи в Росії (Указ від 6 квітня 1722 р. „Про освідування дурачків в Сенаті”) [7, с. 149].

Пізніше у „Збірнику законів кримінальних 1832 року” у кримінальний процес вводиться поняття „знаючих людей”. Так, у ст. 197 Збірника показання знаючих осіб прямо визнаються доказами по кримінальних справах. Інститут знаючих осіб отримав подальший розвиток у Статуті кримінального судочинства 1864 р. У цьому документі вказані не тільки особи, які можуть бути запрошені як „знаючі особи” – лікарі, професори, вчителі, техніки, фінансисти та особи, які за рахунок тривалих занять з будь-якої служби чи частини отримували особливий досвід [8, с. 46], а й визначені вимоги до їх кваліфікації.

Таким чином, появився перелік знаючих осіб, визначені причини їх відводу, обумовлювалась можливість ініціативи знаючих осіб, порядок призначення і проведення дослідження.

За розвитком науки слідує процес введення окремих наукових розробок у практику розкриття та розслідування злочинів і, відповідно, притягнення знаючих осіб до цієї роботи. У кінці XIX – на початку XX ст. встановилася назва діяльності, у якій „знаючі люди” застосовують свої знання у кримінальному судочинстві, – експертиза.

Термін „експертиза” походить від латинського „*expertus*”, що означає знаючий. Початком введення і поширення науково-технічних досягнень для кримінального судочинства можна вважати випуск посібника П. В. Макалінського „Керівництво для судових слідчих” (1871), де вже рекомендувалося використовувати „*засоби вимірювання*” [9, с. 259], а також моделювати сліди ніг, роблячи з них знімки. Після винаходу фотографії з’явилася можливість фіксації слідов, дослідження документів.

Величезний вклад у використання наукових досягнень при розслідуванні злочинів був внесений С. Ф. Буринським. У 1889 році ним була відкрита судово-фотографічна лабораторія при прокуратурі Петербурзької судової палати. Це був перший спеціальний криміналістичний заклад у Росії.

С. Ф. Буринський був основоположником нового процесу використання спеціальних технічних знань не тільки в сфері фотографії, дослідження документів, а й обґрунтував необхідність науково-дослідницького підходу для пошуку нових шляхів вирішення завдань кримінального судочинства. Пізніше це призвело до більш широкого використання у кримінальному судочинстві сучасних досягнень різних наук.

Слідчим і судовим органам були необхідні нові наукові методи, прийоми та засоби боротьби зі злочинністю, які розвивалися паралельно з науково-технічним прогресом. Відомі дослідження, які проводилися в межах кримінального судочинства Д. І. Менделєєвим, А. М. Бутлеровим, Н. М. Зініним та іншими вченими. Використовувався іноземний досвід наукового відкриття і розробки в сфері дактилоскопії (В. Гершеля, Г. Фолдса, Ф. Гальтона), антропометрії (А. Бертільона), систематизації засобів і методів збирання доказів, організації і здійснення розслідування (Г. Гросса).

Виникла необхідність створення закладу, який спеціалізувався б на проведенні досліджень безпосередньо для потреб кримінального судочинства. Таким закладом став у 1912 р. кабінет науково-судової експертизи при прокурорі Санкт-Петербурзької судової палати.

Із припиненням функціонування Державної судово-фотографічної лабораторії при прокурорі Судової палати в Петербурзі у 1912 році (1913 року – при прокурорі Московської, а 1914 року – при прокурорах Київської та Одеської судових палатах) таким закладом став кабінет (камера) науково-судової експертизи, що мав фотографічний, кримінально-технічний та хімічний відділи [10, с. 355].

Застосовуючи методи фотографії, дактилоскопії, хімії, мікрохімії, Київський КНСЕ керувався Інструкцією керуючому кабінетом науково-судової експертизи при прокурорі Санкт-Петербурзької судової палати і його помічникам, затвердженою 3 листопада 1912 року, яка серед функціональних обов’язків співробітників кабінетів передбачала й застосування наукових методів і технічних засобів.

В обов’язки працівників даних кабінетів входило, крім виконання досліджень у лабораторіях, виїжджати на місця злочинів і застосовувати науково-технічні засоби для збирання доказів. Таким чином, ці працівники виконували роль і спеціаліста, і експерта. З моменту створення кабінетів активізувалось виконання судових експертиз. Так, працівники

петербурзького кабінету за перший рік його існування виконали 365 різних досліджень (272 по кримінальних справах і 93 по цивільних).

Обслуговуючи Київську, Харківську і Варшавську судові палати, 1914 року київський кабінет провів 204, 1915-го – 240, 1916-го – 123, а 1917 року – 140 експертиз [10, с. 70]

Внесок у розвиток вітчизняної судової експертизи, зроблений Київським кабінетом дореволюційного періоду, може вважатися безцінним: його діяльність віддзеркалила початок застосування здобутків науки в криміналістиці, під час якого застарілі прийоми, що застосовувалися „випадковими” в експертній справі людьми, було замінено науковими методами, які ґрунтувалися на використанні новітніх досягнень техніки та природничих наук.

У 1917 р. дореволюційна судова система була ліквідована, а разом з нею закритися експертні заклади, дактилоскопічні бюро та інші криміналістичні заклади.

Однак через деякий час стало зрозуміло, що без застосування наукових досягнень у роботі з розслідування злочинів не обійтись. 4 березня 1919 р. при Центророзшуку був створений кабінет судової експертизи. Почали з'являтися науково-технічні кабінети в губерніях та областях, заклади кримінального розшуку, судово-медичні заклади, які ввійшли в систему органів охорони здоров'я. Судово-психіатрична експертиза отримала самостійне направлення. Створюються самостійні науково-технічні заклади системи НКВС СРСР.

У цей час були створені науково-технічні відділи, управління кримінального розшуку в республіках та Москві, а також на місцях, центральне бюро дактилоскопічної реєстрації, яке надавало широкую науково-практичну допомогу органам слідства і суду.

10 липня 1923 року Радою Народних Комісарів УРСР затверджено Положення про крайні кабінети науково-судової експертизи в містах Києві, Харкові та Одесі.

Схвалено Інструкцію крайовим кабінетам науково-судової експертизи, „для підмоги органам слідчої влади” до встановлення злочину проводити різні науково-технічні досліді шляхом застосування фотографії, мікрофотографії, дактилоскопії, хімії та інших наукових методів. До відання Київського кабінету НСЄ було віднесено справи, що виникали та розглядалися на Київщині, Чернігівщині та Волині.

У слідчо-судову практику швидко впроваджувалися нові науково-технічні засоби і прийоми. У зв'язку з розширенням функцій Положенням про судоустрій УРСР, прийнятим 23 жовтня 1925 року, кабінети науково-судової експертизи реорганізовано в Київський, Харківський та Одеський інститути науково-судової експертизи.

У період 40-х рр. XX ст. на території СРСР нарахувалося вже 30 науково-технічних відділень і груп, видавалось чимало західної методологічної літератури. Зокрема цьому питанню приділяли увагу А. Гельвіч, Г. Шнейкерт, С. Оттоленга, Г. Гросс та інші науковці.

У цей час визначається термін „експерт” і закріплюється в перших кримінально-процесуальних кодексах 1922 і 1923 років.

У ст. 63 КПК від 16 лютого 1923 р. вказується, що „експерти визнаються у випадках, коли при розслідуванні або при розгляді справи необхідні спеціальні знання в науці, мистецтві та ремеслі”. Кодексом передбачено, що експерт має право знайомитися з обставинами справи, знання яких йому необхідні для висновку, бути присутнім у залі судового засідання. Висновок експерта визнано одним із видів доказів, слідчий має право не погоджуватися з висновком експерта, призначати додаткові експертизи тощо.

Було зазначено, що висновок експерта, як і інші докази, підлягає перевірці та оцінці судом. Разом з тим висновок не міг бути відкинтий без зазначення мотивів. У частині 3 ст. 298 КПК

1923 р. визначено, що „висновок експертів для суду не обов’язковий, але незгода з експертною повинна бути їм детально мотивована у вирокі або особливому визначенні”.

У КПК 1923 р. введено ще одне важливе положення – закон призначив за експертом право відмовитися від проведення експертизи, якщо матеріали, які йому надавалися, є недостатніми.

Суть і природа експертизи в цей період не викликає ніяких суперечливих думок як і до революції, але до загальноприйнятої думки на експертизу привішали не відразу.

Ряд учених, таких як професор Б. Д. Сперанський, ставили експерта або на місце суду, або допускали втручання експерта у з’ясування питань, які може вирішувати тільки суд. Так, у 1925 р. Б. Д. Сперанський запропонував розділити експертизу на три категорії:

1) експертиза встановлена (передбачалось встановлення злочинного діяння і винуватості, а також виключення всіх технічних експертиз, при проведенні яких експерт виступає як учений помічник слідчого або судді);

2) експертиза визначальна, ціль якої полягає в дослідженні ознак юридичного складу діяння, наприклад ознак, класифікуючих даній злочин;

3) експертиза кваліфікаційна, яка повинна призначатися для встановлення соціальної безпеки обвинуваченого навіть щодо встановлення стосовно нього міри захисту.

У 20-х роках проти єдиного поняття експертизи виступив Якимов. Він фактично висловив припущення Л. С. Володимирова про поділ експертів, запрошених для вирішення спеціальних питань, на дві категорії: наукових експертів, які вирішують питання на основі науки; довідкових експертів, які надають дослідні дані, необхідні по справі із галузі мистецтва, ремесла, промисла або заняття.

Пізніше в радянській юридичній літературі і судовій практиці закріпився погляд на висновок експерта як на самостійне джерело доказів, який відрізняється від інших доказів тим, що дані, отримані від нього, встановлюються на основі спеціальних знань.

Звернення до різних спеціалістів при розслідуванні кримінальних справ стримувало подальшу розробку і вирішення проблем використання спеціальних знань. У цей час експертні заклади утворилися в системі НКВС, з одного боку, а з іншого – у юридичних інститутах з’явилися навчальні лабораторії.

У 1944 р. в Москві створюється Центральна криміналістична лабораторія Міністерства юстиції СРСР, яка потім стала частиною Всесоюзного інституту юридичних наук (з 1946 р.).

Згодом відновилася робота судово-експертних установ у Києві та Харкові. 2 червня 1944 року їх перейменували на науково-дослідні інститути судової експертизи (НДІСЕ).

Післявоєнний період розвитку НДІСЕ тривав на тлі відбудови зруйнованого господарства України, зростання злочинності й подальшого розширення мережі судово-експертних установ.

У 1962 р. на базі Центральної криміналістичної лабораторії формується Центральний НДІ судових експертиз, який після утворення в 1970 р. Міністерства юстиції СРСР отримав назву Всесоюзного науково-дослідного інституту судових експертиз. Незважаючи на незначну кількість, криміналістичні підрозділи надавали відчутну допомогу оперативно-слідчим підрозділам у розкритті злочинів. На працівників експертно-криміналістичної служби покладалося завдання навчити особовий склад карного розшуку, підрозділів боротьби з розкраданням соціалістичної власності, слідства та інших служб застосування науково-технічних засобів і методів у практичній діяльності. З цієї метою на місцях утворювалися криміналістичні класи і полігони, експерти систематично проводили заняття з оперативно-слідчими працівниками.

У 1989 році Експертно-криміналістичний відділ МВС УРСР знову реорганізовано в Управління – почався процес поступового зміщення позицій експертно-криміналістичної служби у боротьбі зі злочинністю. Розширено мережу спеціальних лабораторій.

Починаючи з 90-х років експертно-криміналістична служба зміцнилася організаційно. У травні 1991 року затверджено Положення про Експертно-криміналістичне управління, а також Типове положення про експертно-криміналістичний відділ, відділення обласних УВС, УВСТ. Суттєво збільшено їх кількість та вдосконалено нормативно-правову регламентацію діяльності служби. Наказом МВС України від 9 березня 1992 року № 140 затверджено Положення про діяльність експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ.

Кінець 90-х років ХХ ст. ознаменувався початком кардинальних змін системи техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ з виявлення, запобігання, розкриття та розслідування злочинів. Постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 1998 року № 617 на базі Експертно-кримінального управління, Центру криміналістичних досліджень і Вибухотехнічної служби утворено Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (ДНДЕКЦ) МВС України [11, с. 10].

Наказом МВС України від 18 січня 1999 року № 30 затверджено Положення про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України та його штати, а також Типове положення про Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр при ГУМВС України в Криму, м. Київ та Київській області, УМВС України в областях, м. Севастополь та їх Типову структуру.

Заключним етапом масштабних перетворень стало утворення, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 року № 988, Експертної служби МВС України як системи експертних підрозділів, до якої ввійшли ДНДЕКЦ та НДЕКЦ.

Результатом активної міжнародної професійної співпраці стало набуття ДНДЕКЦ у 2002 році членства в Європейській мережі судово-експертних установ (ENFSI). Під патронатом цієї авторитетної міжнародної організації та Міністерства юстиції США здійснюються заходи щодо акредитації лабораторій Експертної служби МВС України за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025.

З 2014 року ДНДЕКЦ є державним органом сертифікації продукції: спортивної та мисливської вогнепальної зброї, набойів до неї, а також побутових піротехнічних засобів.

На сьогодні лабораторії оснащені сучасними приладами, які надають змогу застосовувати передові технології і новітні методи експертних досліджень. Зокрема, починає формуватися мережа лабораторій з дослідження біологічних об'єктів методом ДНК-аналізу.

Відповідно до потреб практики спектр експертних проваджень розширено до понад 50 видів. За останні роки впроваджено комп'ютерно-технічні, економічні, товарознавчі, мистецтвознавчі, пожежно-технічні, молекулярно-генетичні дослідження у сфері інтелектуальної власності, технічного стану транспортних засобів [12, с. 70].

Результатом динамічних перетворень стало створення потужної системи техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ. На сьогодні Експертна служба МВС України забезпечує майже 80 % потреб досудового і судового слідства у проведенні експертиз з кримінальних справ. Щороку фахівцями проводиться понад 700 тис. експертиз і досліджень, за їх допомогою розкривається кожний другий злочин загального кримінального напрямку.

Завдяки експертам-криміналістам щорічно виявляється у середньому 5 тис. спроб легалізації автомобілів зі зміненими ідентифікаційними номерами або за підробленими документами, знешкоджуються сотні вибухонебезпечних об'єктів. Зміцнюється авторитет Експертної служби МВС України, зростає престиж професії експерта-криміналіста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бєлкін Р. С. Історія вітчизняної криміналістики / Бєлкін Р. С. – М.: Инфра-М, 1999. – 496 с.
2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – [Новое изд., переп. с изд. 1908 г.]. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
3. Закони Ману. Глава VII. – М., 1960. – Ст. 44. – С. 5–6.
4. Исаева Л. М. Специальные познания в уголовном судопроизводстве / Исаева Л. М. – М.: ЮРМИС, 2002. – 304 с.
5. Крылов И. Ф. Были и легенды криминалистики / Крылов И. Ф. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. – 216 с.
6. Крылов И. Ф. Криминалистические учение о следах / Крылов И. Ф. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. – 198 с.
7. Крылов И. Ф. Судебная экспертиза в уголовном процессе / Крылов И. Ф. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1963. – 160 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс РРФСР. – М., 1957. – С. 46.
9. Макалинский П. В. Практическое руководство для судебных следователей / Макалинский П. В. – СПб., 1915. – С. 259.
10. Памятники русского права. Вып. 8. Законодательные акты Петра I. Первая четверть XVIII в. / под ред. К. А. Софроненко. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1961. – 667 с.
11. Рожановский В. А. Судебно-медицинская экспертиза в дореволюционной России и в СССР / Рожановский В. А. – М.: Изд-во Наркомздрава. РСФСР, 1927. – 105 с.
12. Смирнова С. А. Судебная экспертиза на рубеже XXI века. Состояние, развитие, проблемы / С. А. Смирнова. – [2-е издание, переработанное и дополненное]. – СПб.: Питер, 2004. – 875 с.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2013 р.